

Η ικανότητα των παιδιών να διαφοροποιούν τα δύο φύλα σε έργα σχεδίασης και αναγνώρισης ανθρώπινων φιγούρων

Φωτεινή Μπονώτη*, Πλουσία Μισαηλίδη**

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση πιθανών αναπτυξιακών αλλαγών στην ικανότητα των παιδιών να διαφοροποιούν το φύλο της ανθρώπινης φιγούρας στα σχέδιά τους, με βάση εξωγενή (όπως ο ρουχισμός, το μήκος των μαλλιών, το ύψος της φιγούρας και οι λεπτομέρειες) και ενδογενή χαρακτηριστικά (όπως η τριχοφυΐα, οι ώμοι, το στήθος και οι γοφοί). Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 120 παιδιά και των δύο φύλων, που ταξινομήθηκαν σε τρεις ηλικιακές ομάδες με μέσο όρο ηλικίας 6½, 9½ και 11½ χρόνια αντίστοιχα. Η έρευνα χρησιμοποίησε ένα έργο σχεδίασης και ένα έργο αναγνώρισης ανθρώπινων φιγούρων. Τα ευρήματα έδειξαν ότι: (α) υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές υπέρ της χρήσης εξωγενών χαρακτηριστικών για τη διαφοροποίηση των δύο φύλων σε όλες τις ηλικίες, (β) στατιστικά σημαντική ήταν η επίδραση της ηλικίας στη χρήση των ενδογενών στοιχείων, και (γ) σε σχέση με τα αγόρια, τα κορίτσια σχεδίαζαν περισσότερα εξωγενή χαρακτηριστικά για να υποδηλώσουν το φύλο της φιγούρας.

* Η Φωτεινή Μπονώτη είναι επίκουρος καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας

** Η Πλουσία Μισαηλίδη είναι επίκουρος καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων.

Εισαγωγή

Τα παιδικά σχέδια του ανθρώπου διαφοροποιούνται σημαντικά, ανάλογα με το φύλο που απεικονίζουν. Παρά το έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον που παρατηρείται, τα τελευταία χρόνια, για την ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου (Beal, 1994· Golombok και Fivush, 1994· Servin, Powlishta και Gulko, 1993) και για τη στερεότυπη φύση των παιδικών σχεδίων (Cox, 1997· Thomas και Silk, 1997), ελάχιστες προσπάθειες έχουν γίνει για να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά διακρίνουν το φύλο στα σχέδιά τους.

Από τα ευρήματα των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί έως σήμερα γνωρίζουμε ότι η ηλικία επηρεάζει το βαθμό διαφοροποίησης των ανδρικών από τις γυναικείες φιγούρες. Συγκεκριμένα, πριν από την ηλικία των 5 ετών, τα παιδιά δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια να υποδηλώσουν το φύλο των φιγούρων τους (Malchiodi, 2001· Mott, 1954). Αντίθετα, σε μεγαλύτερες ηλικίες, αρχίζουν να εισάγουν στις φιγούρες τους στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν τους άνδρες από τις γυναίκες (Arazos και Davis, 1989· Malchiodi, 2001· Sitton και Light, 1992).

Το μήκος των μαλλιών (φαλακρό κεφάλι ή κοντό μαλλί για τους άνδρες – σγουρό ή μακρύ μαλλί για τις γυναίκες), ο ρουχισμός (παντελόνι για τους άνδρες – φούστα για τις γυναίκες) και οι λεπτομέρειες (κοσμήματα, ζώνες κ.ά.) είναι τρία από τα στοιχεία που τα παιδιά χρησιμοποιούν συχνά για να διαφοροποιήσουν την ανδρική από τη γυναικεία φιγούρα στα σχέδιά τους (Arazos και Davis, 1989· DiLeo, 1970· Sitton και Light, 1992). Το ύψος της φιγούρας αποτελεί ένα επιπλέον χαρακτηριστικό. Ωστόσο, παρά το ότι οι άνδρες είναι κατά μέσο όρο ψηλότεροι από τις γυναίκες, πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι η διαφορά αυτή δεν αντανακλάται στα παιδικά σχέδια. Αντίθετα, έχει βρεθεί ότι τα παιδιά σχεδιάζουν τις γυναικείες φιγούρες ψηλότερες από ό,τι τις ανδρικές (Arazos και Davis, 1989· Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1990α). Αυτό έχει διαπιστωθεί ότι οφείλεται σε διαδικαστικούς παράγοντες και συγκεκριμένα στην τάση των παιδιών να επιμηκύνουν το σώμα και τα πόδια της γυναικείας φιγούρας προκειμένου να απεικονίσουν τα μακριά μαλλιά και τη φούστα αντίστοιχα (Arazos και Davis, 1989).

Τα παιδιά χρησιμοποιούν επίσης χαρακτηριστικά της φυσιολογίας των δύο φύλων για να διαφοροποιήσουν την ανδρική από τη γυναικεία φιγούρα. Για παράδειγμα, μία έρευνα της Παπαδάκη-Μιχαηλίδη (1990β) έδειξε ότι οι άνδρες σχεδιάζονται συχνότερα με τριχοφυΐα στο πρόσωπο ή στο σώμα και με ώμους φαρδύτερους

από ό,τι οι γυναίκες, ενώ στις γυναικείες φιγούρες τα παιδιά τονίζουν περισσότερο το στήθος και τους γοφούς. Βέβαια κάποιες έρευνες έχουν δείξει ότι συχνότερα τα παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερο τα μαλλιά, τις λεπτομέρειες, το ύψος και το ρουχισμό για να δηλώσουν το φύλο της φιγούρας και λιγότερο στοιχεία της φυσιολογίας (Cox, 1993· Sittou και Light, 1992).

Εκτός από την ηλικία, ένας άλλος παράγοντας που έχει βρεθεί ότι επηρεάζει την διαφοροποίηση των δύο φύλων στο σχέδιο είναι το φύλο του παιδιού. Γενικά, έχει υποστηριχθεί ότι το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο επηρεάζει τις ζωγραφιές αγοριών και κοριτσιών και ότι η εικαστική τους έκφραση καθορίζεται ως ένα βαθμό από τους παραδοσιακούς ρόλους του φύλου, από τα κοινωνικά στερεότυπα που προβάλλονται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, καθώς και από τις αξίες και αντιλήψεις που έχουν για τα δύο φύλα οι ενήλικες στο οικείο περιβάλλον των παιδιών (Boyatzis και Eades, 1991· Gardner, 1982· Golomb, 1990· Lange-Kuttner και Edelstein, 1995· McNiff, 1982).

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο αγόρια και κορίτσια διαφοροποιούν τις γυναικείες από τις ανδρικές φιγούρες, έχει βρεθεί ότι τα κορίτσια χρησιμοποιούν σε μικρότερη ηλικία από ό,τι τα αγόρια χαρακτηριστικά της φυσιολογίας των δύο φύλων (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1990γ· Willsdon, 1977). Έρευνες που μελέτησαν το βαθμό στον οποίο τα κορίτσια και τα αγόρια απεικονίζουν με χαρακτηριστικά φυσιολογίας το φύλο της φιγούρας (Swensen, 1955· Swensen και Newton, 1955) έδειξαν ότι μέχρι την ηλικία των δώδεκα ετών τα κορίτσια υπερτερούν έναντι των αγοριών, ενώ μετά από την ηλικία αυτή δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Η τάση αυτή των μικρών κοριτσιών να αποδίδουν στα σχέδιά τους στοιχεία της φυσιολογίας έχει αποδοθεί στο γεγονός ότι διέρχονται το κατώφλι της εφηβείας νωρίτερα από ό,τι τα αγόρια (DiLeo, 1970).

Η παρούσα έρευνα

Η παρούσα έρευνα είχε τους ακόλουθους στόχους. Πρώτον, να διερευνήσει τη συχνότητα και το είδος των χαρακτηριστικών που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να διαφοροποιήσουν τις ανδρικές από τις γυναικείες φιγούρες στα σχέδιά τους. Δεύτερον, να εξετάσει, αν η ηλικία των παιδιών επηρεάζει το βαθμό χρησιμο-

ποίησης αυτών των χαρακτηριστικών. Τρίτον, να μελετήσει την επίδραση του φύλου των παιδιών στην επιλογή χαρακτηριστικών για τη διαφοροποίηση των δύο φύλων.

Τα υπό εξέταση χαρακτηριστικά που αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία (Arazos και Davis, 1989· Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1990α· Sitton και Light, 1992) και τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για το σχεδιασμό της παρούσας έρευνας ήταν δύο τύπων: (1) τα εξωγενή και (2) τα ενδογενή. Στα εξωγενή χαρακτηριστικά συμπεριλήφθηκαν το μήκος των μαλλιών, το ύψος της φιγούρας, ο ρουχισμός και η απεικόνιση λεπτομερειών, ενώ στα ενδογενή χαρακτηριστικά η τριχοφυΐα, οι ώμοι, το στήθος και οι γοφοί.

Η χρησιμοποίηση των δύο αυτών τύπων χαρακτηριστικών διερευνήθηκε με δύο πειραματικά έργα: (1) ένα έργο ελεύθερης σχεδίασης, στο οποίο τα παιδιά, χωρίς καθοδήγηση, σχεδίασαν ανδρικές και γυναικείες φιγούρες, και (2) ένα έργο αναγνώρισης του φύλου ανθρώπινων φιγούρων, στο οποίο τα παιδιά κλήθηκαν να αναγνωρίσουν το φύλο μιας σειράς προσχεδιασμένων φιγούρων, οι οποίες διέφεραν ως προς ένα εξωγενές ή ένα ενδογενές χαρακτηριστικό.

Πολλοί ερευνητές, που μελετούν τα παιδικά σχέδια, συμπληρωματικά χρησιμοποιούν έργα αναγνώρισης προσχεδιασμένων εικόνων (Arazos και Davis, 1989· Brooks, Glenn και Crozier, 1988· Moore, 1986). Έχει υποστηριχθεί ότι τέτοια έργα δίνουν τη δυνατότητα να μελετήσουμε σε ικανοποιητικό βαθμό τη νοητική εικόνα που έχει το παιδί για το σχεδιαζόμενο αντικείμενο (Moore, 1986), όταν γραφοκινητικοί περιορισμοί ή προβλήματα προγραμματισμού και οργάνωσης του χώρου, δεν του επιτρέπουν να αποδώσει σχεδιαστικά την εικόνα που έχει στο νου του. Ως τέτοιοι περιορισμοί θεωρούνται η αδυναμία του παιδιού να ανακαλέσει με τη σωστή σειρά τα μέρη του σχεδιαζόμενου αντικειμένου (Freeman, 1980), η τάση του να επικεντρώνεται στα ήδη σχεδιασμένα μέρη και να αγνοεί το γενικότερο πλαίσιο της σελίδας (Goodnow, 1977), καθώς και η δυσκολία του να προγραμματίσει τις ενέργειές του, έτσι ώστε να εξασφαλίσει ικανό χώρο για την πλήρη απεικόνιση και σύνδεση των επιμέρους στοιχείων του σχεδίου (Henderson και Thomas, 1990· Thomas και Tsalimi, 1988). Με άλλα λόγια, έχει υποστηριχθεί ότι το παιδί γνωρίζει πολύ περισσότερα από όσα είναι σε θέση να απεικονίσει, γεγονός που γίνεται φανερό, όταν το διευκολύνουμε κατά τη σχεδιαστική διαδικασία με την άρση των προαναφερθέντων περιορισμών (Cox, 1997· Thomas και Silk, 1997).

Υποθέσεις

Οι υποθέσεις που ελέγχθηκαν στηρίχθηκαν στα ευρήματα προηγούμενων ερευνών.

1. Ως προς τον τύπο χαρακτηριστικών, υποθέσαμε ότι τα παιδιά, ανεξαρτήτως ηλικίας, θα χρησιμοποιούν περισσότερα εξωγενή από ό,τι ενδογενή χαρακτηριστικά για να διαφοροποιήσουν την ανδρική από τη γυναικεία φιγούρα, τόσο στο έργο σχεδίασης, όσο και στο έργο αναγνώρισης προσχεδιασμένων φιγούρων.
2. Ως προς την ηλικία υποθέσαμε ότι τα μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά θα διαφοροποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό τις ανδρικές από τις γυναικείες φιγούρες στα σχέδιά τους από ό,τι τα μικρότερα, και, ταυτόχρονα, ότι η αυξανόμενη με την ηλικία γνώση των παιδιών για τα χαρακτηριστικά των δύο φύλων θα οδηγήσει σε βελτίωση των επιδόσεών τους στο έργο της αναγνώρισης του φύλου προσχεδιασμένων φιγούρων.
3. Ως προς το φύλο του παιδιού, υποθέσαμε ότι, στο έργο σχεδίασης, τα κορίτσια θα χρησιμοποιούν περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία από ό,τι τα αγόρια για να διαφοροποιήσουν την ανδρική από τη γυναικεία φιγούρα, ενώ, στο έργο αναγνώρισης, δεν αναμενόταν να υπάρχουν αντίστοιχες διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών.

Μέθοδος

Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 120 παιδιά, ηλικίας 6 έως 11 ετών. Το δείγμα χωρίστηκε σε τρεις ηλικιακές ομάδες, με μέσο όρο ηλικίας 6 χρόνια και 5 μήνες (72-83 μήνες), 9 χρόνια και 4 μήνες (105-119 μήνες), και 6 χρόνια και 5 μήνες (125-155 μήνες) αντίστοιχα. Τα δύο φύλα αντιπροσωπεύονταν εξίσου σε κάθε ηλικιακή ομάδα. Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα προέρχονταν κυρίως από οικογένειες μεσοαστικού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου και φοιτούσαν σε τρία δημόσια δημοτικά σχολεία της πόλης των Ιωαννίνων και του Βόλου.

Πειραματικά έργα

Χρησιμοποιήθηκαν δύο πειραματικά έργα, ένα έργο σχεδίασης και ένα έργο αναγνώρισης του φύλου προσχεδιασμένων ανθρωπίνων φιγούρων.

(1) *Έργο σχεδίασης*: Το έργο αυτό χωρίζεται σε δύο υποέργα. Στο πρώτο, δόθηκε στα παιδιά μια λευκή σελίδα A4 διπλωμένη στη μέση και ένα μολύβι, και τους ζητήθηκε να ζωγραφίσουν έναν άνθρωπο (άνδρα ή γυναίκα) ντυμένο στη μία πλευρά της ως εξής. «Ζωγράφισέ μου έναν άνδρα όσο καλύτερα μπορείς». Με την ολοκλήρωση του σχεδίου, η ερευνήτρια ζητούσε από τα παιδιά να ζωγραφίσουν μια φιγούρα του αντίθετου φύλου, στην άλλη πλευρά της σελίδας («Ωραία, τώρα θέλω να μου ζωγραφίσεις μία γυναίκα»).

Στο δεύτερο υποέργο, δόθηκε στα παιδιά μία νέα λευκή σελίδα A4 διπλωμένη επίσης στη μέση και τους ζητήθηκε να ζωγραφίσουν στη μία πλευρά μια ανθρωπίνη φιγούρα (άνδρα ή γυναίκα) με μαγιό («Ζωγράφισε μου έναν άνδρα που φοράει μαγιό όσο καλύτερα μπορείς»). Όταν τα παιδιά τελείωναν το πρώτο τους σχέδιο, η ερευνήτρια τους ζητούσε να σχεδιάσουν μια φιγούρα με μαγιό του αντίθετου φύλου από την πρώτη, στην άλλη πλευρά της σελίδας. Και στις ντυμένες και στις φιγούρες με μαγιό, τα μισά παιδιά σχεδίασαν τον άνδρα και υπόλοιπα μισά τη γυναίκα πρώτη.

(2) *Έργο αναγνώρισης*: Στο έργο αυτό, τα παιδιά είδαν 8 ζεύγη προσχεδιασμένων φιγούρων (βλ. Σχήμα 1), οι οποίες διέφεραν ως προς ένα εξωγενές ή ένα ενδογενές χαρακτηριστικό μόνον. Τα ζεύγη των φιγούρων παρουσιάστηκαν στα παιδιά με τυχαία σειρά. Τα παιδιά έπρεπε να πουν ποια φιγούρα ήταν η ανδρική και ποια η γυναικεία («Δείξε μου τον άνδρα. Δείξε μου τη γυναίκα»).

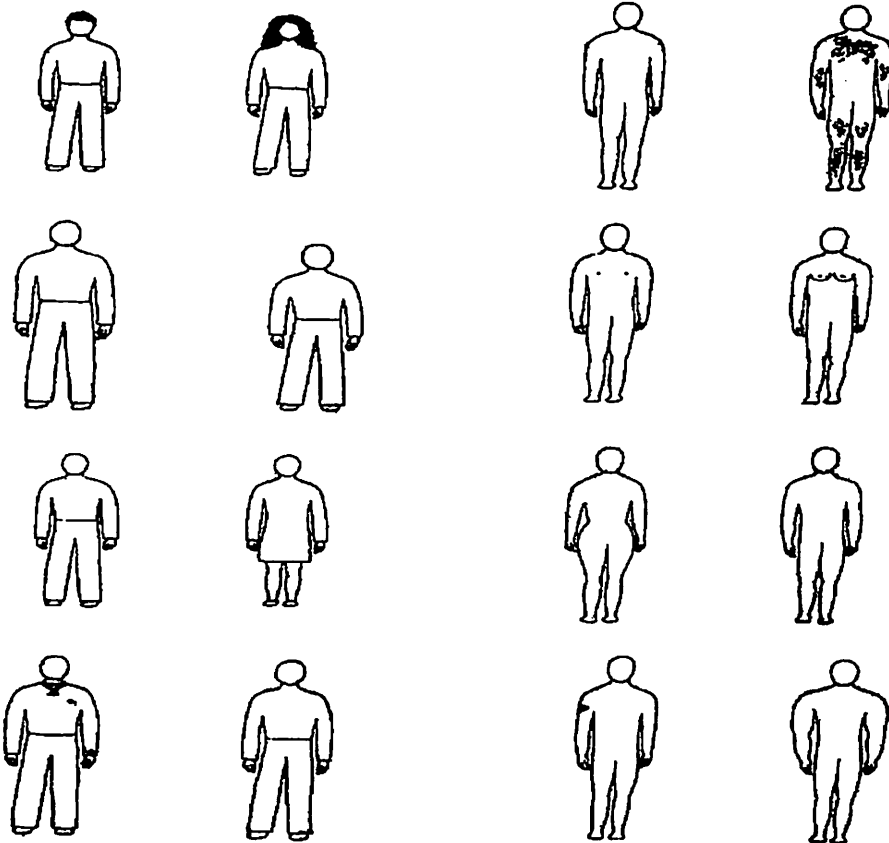
Διαδικασία

Όλα τα παιδιά εξετάστηκαν ατομικά στο σχολείο τους. Η σειρά παρουσίασης των δύο έργων ήταν σταθερή, ξεκινώντας πάντα με το έργο σχεδίασης και ολοκληρώνοντας τη διαδικασία με το έργο αναγνώρισης του φύλου της ανθρωπίνης φιγούρας.

Κριτήρια αξιολόγησης

Οι φιγούρες των παιδιών αξιολογήθηκαν με βάση μια σειρά κριτηρίων, τα οποία παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Κάθε ζεύγος φιγούρων (ντυμένες ή με μαγιό) αξιολογούνταν χωριστά, και έπαιρνε έναν βαθμό για κάθε ένα από τα χαρακτηριστικά (εξωγενή ή ενδογενή, ανάλογα με το υποέργο) που απεικόνιζε. Οι βαθμοί αυτοί αθροίστηκαν στη συνέχεια. Έτσι, τα παιδιά μπορούσαν να πάρουν από 0-4 βαθμούς για τις ντυμένες και από 0-4 βαθμούς για τις φιγούρες με μαγιό. Στα Σχήματα 2 και 3 παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικές φιγούρες των παιδιών.

Σχήμα 1
Τα ζεύγη των προσχεδιασμένων εικόνων

Στο έργο αναγνώρισης τα παιδιά έπαιρναν 1 βαθμό αν αναγνώριζαν με επιτυχία την ανδρική και τη γυναικεία φιγούρα σε κάθε ζεύγος. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τέσσερα ζεύγη φιγούρων διακρίνονταν ως προς ένα ενδογενές χαρακτηριστικό και τέσσερα ως προς ένα εξωγενές. Έτσι, τα παιδιά μπορούσαν να πάρουν από 0-4 βαθμούς για τα πρώτα και από 0-4 βαθμούς για τα τελευταία ζεύγη φιγούρων.

Πίνακας 1
Κριτήρια βαθμολόγησης των σχεδίων των παιδιών

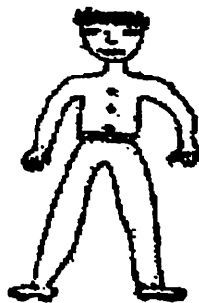
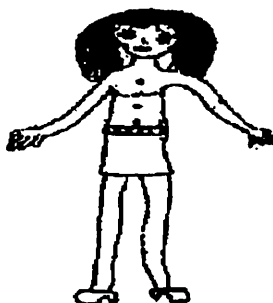
Κριτήρια	
Εξωγενή	
1. Μήκος μαλλιών 2. Ρουχισμός 3. Ύψος 4. Λεπτομέρειες	Κοντά στον άνδρα /μακριά στη γυναίκα Παντελόνι στον άνδρα/ φούστα στη γυναίκα Γυναίκα ψηλότερη από ό,τι ο άνδρας Περισσότερες στη γυναίκα από ό,τι στον άνδρα
Ενδογενή	
1. Τριχοφυΐα 2. Όμοι 3. Στήθος 4. Γοφοί	Στο πρόσωπο ή στο σώμα του άνδρα μόνο Φαρδύτεροι στον άνδρα από ό,τι στη γυναίκα Τονισμένο στη γυναίκα μόνο Τονισμένοι στη γυναίκα μόνο

Συμφωνία μεταξύ κριτών

Τα σχέδια των παιδιών βαθμολογήθηκαν από μία από τις ερευνητρίες. Προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός αξιοπιστίας της βαθμολόγησης, 80 σχέδια δόθηκαν ως δείγμα για αξιολόγηση σε ένα δεύτερο ανεξάρτητο κριτή, ο οποίος δεν γνώριζε τις υποθέσεις της έρευνας. Η συμφωνία μεταξύ κριτών ήταν για το μήκος των μαλλιών 97%, για το ρουχισμό 98%, για το ύψος 98%, για τις λεπτομέρειες 95%, για την τριχοφυΐα 93%, για τους ώμους 94%, για το στήθος 96% και για τους γοφούς 92%.

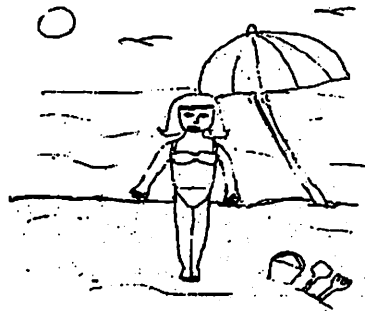
Σχήμα 2

Αντιπροσωπευτικά σχέδια, στα οποία το φύλο διαφοροποιείται ως προς τα εξωγενή χαρακτηριστικά. Σημείωση: Το φύλο (Α=αγόρι, Κ=κορίτσι) και η ηλικία του παιδιού σε χρόνια και μήνες σημειώνεται δίπλα σε κάθε σχέδιο

Σχήμα 3

Αντιπροσωπευτικά σχέδια, στα οποία το φύλο διαφοροποιείται ως προς τα ενδογενή χαρακτηριστικά. Σημείωση: Το φύλο (Α=αγόρι, Κ=κορίτσι) και η ηλικία του παιδιού σε χρόνια και μήνες σημειώνεται δίπλα σε κάθε σχέδιο

Αποτελέσματα

Σύγκριση εξωγενών-ενδογενών χαρακτηριστικών

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των υπό εξέταση εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά στα δύο πειραματικά έργα.

Πίνακας 2
Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά, κατά πειραματικό έργο

Έργα				
Χαρακτηριστικά	Σχεδίαση		Αναγνώριση	
	M	SD	M	SD
Εξωγενή	2.99	.884	3.68	.488
Ενδογενή	2.27	.837	3.25	.989

Από την επισκόπηση του Πίνακα διαπιστώνεται ότι τα παιδιά σχεδίασαν περισσότερα εξωγενή από ό,τι ενδογενή χαρακτηριστικά για να υποδηλώσουν το φύλο της ανθρώπινης φιγούρας στα σχέδιά τους. Αντίστοιχα στο έργο αναγνώρισης, οι επιδόσεις των παιδιών ήταν καλύτερες στα ζεύγη φιγούρων, τα οποία διαφοροποιούνταν ως προς κάποιο εξωγενές χαρακτηριστικό σε σχέση με τις επιδόσεις τους στα ζεύγη, τα οποία διέφεραν ως προς κάποιο ενδογενές. Η στατιστική επεξεργασία που πραγματοποιήθηκε με το κριτήριο t επιβεβαίωσε αυτές τις παρατηρήσεις δείχνοντας ότι η διαφορά μεταξύ εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών ήταν στατιστικά σημαντική τόσο στο έργο σχεδίασης, $t(119) = 6,287$, $p = .000$ όσο και στο έργο αναγνώρισης προσχεδιασμένων φιγούρων, $t(119) = 4.501$, $p = .000$.

Η επίδραση της ηλικίας

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των ενδογενών και εξωγενών χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά κάθε μίας από τις τρεις ηλικιακές ομάδες, στα δύο πειραματικά έργα. Τα δεδομένα από το έργο

σχεδίασης αναλύθηκαν με μία (3×2: ομάδες × χαρακτηριστικά) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA). Η ανάλυση έδειξε ότι η κύρια επίδραση της ηλικίας στη σχεδίαση εξωγενών χαρακτηριστικών δεν ήταν στατιστικά σημαντική, $F(2, 117) = .200$, $p = .819$. Αντίθετα, η επίδραση της ηλικίας βρέθηκε σημαντική στη σχεδίαση ενδογενών χαρακτηριστικών, $F(2, 117) = 16.21$, $p = .000$. Αυτό σημαίνει ότι τα μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά σχεδίαζαν περισσότερα ενδογενή χαρακτηριστικά για να υποδηλώσουν το φύλο της φιγούρας από ό,τι τα μικρότερα παιδιά.

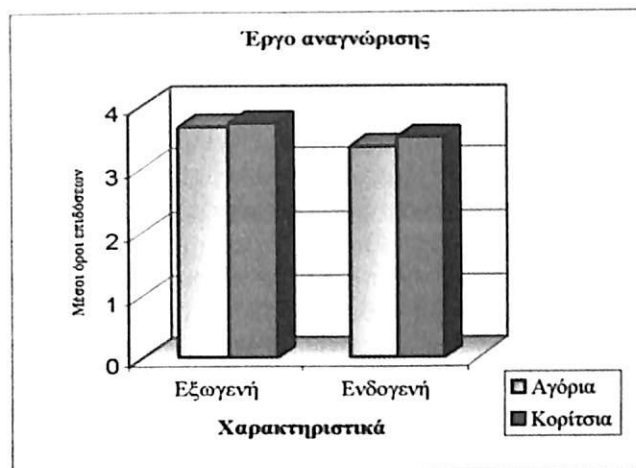
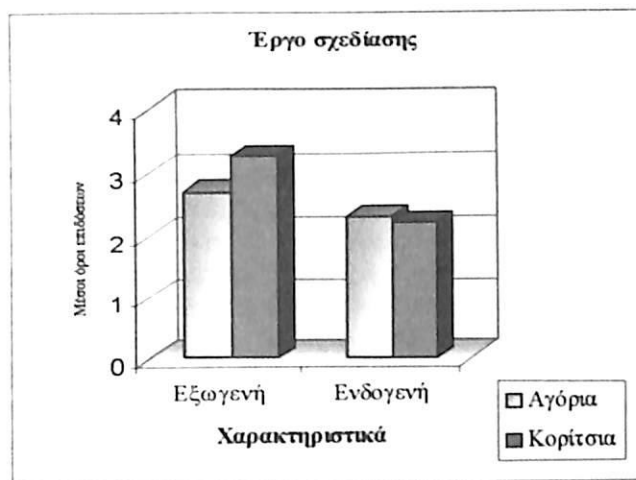
Κατά παρόμοιο τρόπο, τα δεδομένα από το έργο αναγνώρισης υποβλήθηκαν σε μία (3×2: ομάδες × χαρακτηριστικά) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA). Διαπιστώθηκε ότι η κύρια επίδραση της ηλικίας δεν ήταν σημαντική στην αναγνώριση φιγούρων που διέφεραν ως προς κάποιο εξωγενές χαρακτηριστικό, $F(2, 117) = .732$, $p = .483$. Αντίθετα, όπως ακριβώς και στο έργο της σχεδίασης, η κύρια επίδραση της ηλικίας στην αναγνώριση των δύο φιγούρων με βάση ενδογενή χαρακτηριστικά βρέθηκε ότι ήταν σημαντική, $F(2, 117) = 4.22$, $p = .017$. Άρα και στο έργο αναγνώρισης, τα παιδιά των μεγαλύτερων ηλικιών έδειξαν μεγαλύτερη ευχέρεια στη χρήση ενδογενών χαρακτηριστικών για την αναγνώριση του φύλου των φιγούρων.

Πίνακας 3

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά, κατά ηλικιακή ομάδα και πειραματικό έργο

Έργα					
Χαρακτηριστικά	Ομάδες	Σχεδίαση		Αναγνώριση	
		M	SD	M	SD
Εξωγενή	6 ετών	3.00	.87	3.60	.49
	9 ετών	3.05	.81	3.70	.46
	11 ετών	2.93	.97	3.72	.50
Ενδογενή	6 ετών	1.78	.73	2.93	1.14
	9 ετών	2.30	.72	3.28	.96
	11 ετών	2.73	.78	3.55	.74

Γράφημα 1
Μέσοι όροι εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών
που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά, κατά φύλο
και πειραματικό έργο

Η επίδραση του φύλου

Στο Γράφημα 1 απεικονίζονται οι μέσοι όροι των εξωγενών και ενδογενών χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα αγόρια και τα κορίτσια του δείγματος στα δύο έργα. Από την επισκόπηση του γραφήματος φαίνεται ότι τα κορίτσια ($M = 3.27$) χρησιμοποίησαν περισσότερα εξωγενή χαρακτηριστικά από ό,τι τα αγόρια ($M = 2.72$) στο έργο σχεδίασης, $t(118) = 3.57$, $p = .001$. Οι υπόλοιπες συγκρίσεις δεν έδειξαν, ωστόσο, στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων.

Συζήτηση

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει, εάν τα παιδιά χρησιμοποιούν τα ίδια κριτήρια για να διαφοροποιήσουν το φύλο της ανθρώπινης φιγούρας, όταν σχεδιάζουν και όταν καλούνται να αναγνωρίσουν προσχεδιασμένες φιγούρες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερο εξωγενή από ό,τι ενδογενή χαρακτηριστικά τόσο στο έργο σχεδίασης, όσο και στο έργο αναγνώρισης προσχεδιασμένων φιγούρων, επαληθεύοντας την πρώτη μας υπόθεση. Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά τη σύγχρονη τάση για ομοιόμορφη (unisex) ένδυση και κόμμωση, στα σχέδια των παιδιών οι γυναίκες εξακολουθούν να απεικονίζονται με μακριά μαλλιά και φορέματα, ενώ οι άνδρες με κοντά μαλλιά και παντελόνια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Golomb (1990), το γεγονός αυτό φαίνεται να αντικατοπτρίζει μια διάχυτη πολιτισμική επίδραση που καθορίζει μερικά από τα χαρακτηριστικά διαφοροποίησης ανδρών και γυναικών.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ακόμη ότι η ηλικία επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά απεικονίζουν τα ενδογενή χαρακτηριστικά μόνον, πράγμα που επαληθεύει μερικώς τη δεύτερή μας υπόθεση. Με άλλα λόγια, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα παιδιά μικρότερης ηλικίας χρησιμοποιούν κυρίως εξωγενή χαρακτηριστικά για να υποδηλώσουν το φύλο της φιγούρας, ενώ σε μεγαλύτερες ηλικίες χρησιμοποιούν επίσης ενδογενή. Η τάση αυτή των παιδιών να χρησιμοποιούν περισσότερα ενδογενή χαρακτηριστικά με την πρόοδο της ηλικίας μπορεί να αντανάκλα αφενός τη βελτίωση των γραφοκινητικών τους δεξιοτήτων (Cox, 1993· Thomas και Silk, 1997), αφετέρου την ανάπτυξη στε-

ρεότυπων απόψεων για το ρόλο του φύλου (Beal, 1994· Golombok, και Fivush, 1994).

Στις μικρότερες ηλικίες, η απαίτηση να ζωγραφίσουν έναν άνδρα και μία γυναίκα δημιουργεί στα παιδιά την επιθυμία να δημιουργήσουν μια εικόνα, στην οποία ο άνδρας να διαφοροποιείται ξεκάθαρα από τη γυναίκα. Με άλλα λόγια, τα παιδιά φαίνεται πως ενδιαφέρονται να δείξουν την αντίθεση ανάμεσα στις δύο φιγούρες (Davis, 1983) και για το λόγο αυτό χρησιμοποιούν από μικρή ηλικία τα βασικά εξωγενή χαρακτηριστικά. Με την πρόοδο της ηλικίας όμως παύουν να ενδιαφέρονται αποκλειστικά για την απόδοση της αντίθεσης ανάμεσα στις δύο φιγούρες. Οι βελτιωμένες γραφοκινητικές τους ικανότητες τους επιτρέπουν να συμπεριλάβουν περισσότερες λεπτομέρειες στα σχέδιά τους, ενώ η αύξηση της γνώσης τους για το ανθρώπινο σώμα, τα ωθεί στη δημιουργία μιας όσο το δυνατόν πιο πιστής προς αυτό σχεδιαστικής αναπαράστασης.

Από την άλλη πλευρά, οι καλύτερες επιδόσεις που παρατηρήθηκαν στο έργο της αναγνώρισης προσχεδιασμένων φιγούρων υποδηλώνουν ότι τα παιδιά γνωρίζουν πολύ περισσότερα για το φύλο από αυτά που συμπεριλαμβάνουν στα σχέδιά τους (Moore, 1986). Τα παιδιά φαίνεται πως είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν περισσότερα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά –τόσο εξωγενή, όσο και ενδογενή–, όταν καλούνται να αναγνωρίσουν φιγούρες, ενώ στα σχέδιά τους χρησιμοποιούν μικρότερο αριθμό τέτοιων στοιχείων.

Τέλος, όσον αφορά τις επιπτώσεις του φύλου των παιδιών στη σχεδίαση ανδρικών και γυναικείων φιγούρων, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας επαληθεύουν μερικώς τη σχετική μας υπόθεση. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι τα κορίτσια χρησιμοποιούν περισσότερα εξωγενή διαφοροποιητικά στοιχεία σε σχέση με τα αγόρια, ενώ δε βρέθηκε καμία διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά στη χρήση ενδογενών χαρακτηριστικών (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1990γ· Willsdon, 1977). Η διαφορά που παρατηρήθηκε στις επιδόσεις των παιδιών μπορεί να αποδοθεί στην τάση των κοριτσιών να προσθέτουν περισσότερες λεπτομέρειες στα σχέδιά τους, κάτι που έχει επισημανθεί από πολλούς ερευνητές (Cox, 1993· Goodenough, 1926). Οφείλουμε, ωστόσο, να επισημάσουμε ότι οι διαφορές του φύλου στα σχέδια των παιδιών μπορεί να είναι αποτέλεσμα της επίδρασης κοινωνικών, γνωστικών ή άλλων παραγόντων. Αυτό παραμένει ένα ερώτημα ανοιχτό για μελλοντική διερεύνηση.

Η μελλοντική έρευνα μπορεί επίσης να αναδείξει ότι η έμφαση

που δίνουν τα ΜΜΕ και κυρίως η τηλεόραση στα χαρακτηριστικά –διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών– θα οδηγεί τα παιδιά να απεικονίζουν τα χαρακτηριστικά φύλου στα σχέδιά τους σε μικρότερη ηλικία (Levick, 1997). Όσο αυξάνονται οι πηγές πληροφόρησης (τηλεόραση, βιντεοταινίες, διαδίκτυο), αυτές οι επιρροές θα γίνονται όλο και πιο εμφανείς και ενδεχομένως θα μεταβάλουν τα σημερινά πρότυπα αναφορικά με τη διαφοροποίηση των δύο φύλων στα σχέδια των παιδιών.

Όπως παρατηρεί ο McNiff (1982), η σχεδιαστική έκφραση αποτελεί κάτι περισσότερο από εικαστική ανάγκη. Μπορεί ταυτόχρονα να αναπαριστά τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιμετωπίζουν πιο σύνθετα ερωτήματα που σε μεγάλο βαθμό αφορούν τον εαυτό τους και τα οποία δε διαβιβάζονται εύκολα μέσω του λόγου. Υπό αυτή την έννοια, η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στις ζωγραφιές των παιδιών, στην έννοια του φύλου και στις εμπειρίες κοινωνικοποίησης, και να δώσει έτσι σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η ταυτότητα και ο ρόλος του φύλου.

Βιβλιογραφία

- Arazos A. and Davis A., *Young children's representation of gender in drawings*, 1989, September. Εργασία που παρουσιάστηκε στο *British Psychological Society Developmental Section Annual Conference*, Guilford.
- Beal C., *Boys and girls: The development of gender roles*, McGraw-Hill, New York, 1994.
- Boyatzis C.J. and Eades J., «Gender differences in preschoolers' and kindergartners' artistic production and preference», *Sex Roles: A Journal of Research* 41, 1999, σελ. 627-638.
- Brooks M.R., Glenn S.M. and Crozier W.R., «Pre-school children's preference for drawings of a similar complexity to their own», *British Journal of Educational Psychology* 58, 1988, σελ. 165-171
- Cox. M.V., *Children's drawings of the human figure*, Lawrence Erlbaum, Hove, 1993.
- Cox. M.V., *Drawings of people by the under-5s*, Falmer Press, London, 1997.
- Davis A.M., «Contextual sensitivity in young children's drawings», *Journal of Experimental Child Psychology* 35, 1983, σελ. 478-486.
- DiLeo J., *Young children and their drawings*, Brunner, Mazel, New York, 1970.

- Gardner H., *Art, mind and brain*, Basic Books, New York, 1982.
- Golomb C., *The child's creation of the pictorial world*, University of California Press, Berkeley CA, 1990.
- Golombok S. and Fivush R., *Gender development*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1994.
- Goodenough F.L., *The measurement of intelligence by drawings*, Harcourt, Brace and World, New York, 1926.
- Goodnow J.J., *Children's drawings*, Fontana Press, London, 1977.
- Henderson J.A. and Thomas G.V., «Looking ahead: planning for the inclusion of detail affects relative sizes of head and trunk in children's human figure drawing», *British Journal of Developmental Psychology* 8, 1990, σελ. 383-391.
- Lange-Kuttner C. and Edelstein W., «The contribution of social factors to the development of graphic competence», στο C. Lange-Kuttner and G.V. Thomas (eds), *Drawing and looking: Theoretical approaches to pictorial representation in children*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hemstead UK, 1995, σελ. 159-172.
- Levick M., *See what I'm saying*, Islewest, Dubuque IA, 1997.
- Malchiodi C.A., *Κατανοώντας τη ζωγραφική των παιδιών*, μτφρ. Χ. Ξανάκη, Λ. Παπαδοπούλου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.
- McNiff K., «Sex differences in children's art», *Journal of Education* 164, 1982, σελ. 271-289.
- Moore V., «The relationship between children's drawings and preferences for depictions of a familiar object», *Journal of Experimental Child Psychology* 42 1986, σελ. 187-198.
- Mott S.M., «Concept of mother: A study of four- and five-years old children», *Child Development* 25, 1954, σελ. 99-106.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη Ε., «Το ύψος των ανδρικών και των γυναικείων απεικονίσεων στα σχέδια των παιδιών», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 13, 1990α, σελ. 233-240.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη Ε., «Διαφοροποίηση της ανδρικής και γυναικείας εικόνας στα σχέδια των παιδιών», *Ψυχολογικά Θέματα* 3 (4), 1990β, σελ. 239-247.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη Ε., «Διαφοροποίηση των δύο φύλων στα σχέδια των παιδιών», *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 1 (3), 1990γ, σελ. 172-179.
- Servin L.A., Powlishta K.K. and Gulko U., «The development of sex typing in middle childhood», *Monographs of the Society for Research in Child Development* 58, 1993, σελ. 23-40.
- Sitton R.J. and Light P., «Drawing to differentiate: flexibility in young children's human figure drawings», *British Journal of Developmental Psychology* 10, 1992, σελ. 25-33.
- Swensen C.H., «Sexual differentiation on the Draw-a-Person test», *Journal of Clinical Psychology* 11, 1955, σελ. 37-40.
- Swensen C.H. and Newton K.R., «Development of sexual differentiation

- on the Draw-a-Person test», *Journal of Clinical Psychology* 11, 1955, σελ. 417-419.
- Thomas G.V. and Silk. A.M.J., *Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου*, μτφρ. Φ. Μπονώτη, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1997.
- Thomas G.V. and Tsalimi A., «Effects of order of drawing head and trunk on their relative sizes in children's human figure drawings», *British Journal of Developmental Psychology* 6, 1988, σελ. 191-203.
- Willsdon J.A., «A discussion of some sex differences in a study of human figure drawings by children aged four-and-a-half to seven-and-a-half years», στο G. Butterworth (ed.), *The child's representation of the world*, Plenum Press, New York, 1977, σελ. 203-213.

